

Соња Стојменска-Елзесер

Тогаш во Братислава: Мојот живот со Оскар Л. од Жо Лангер – книжевен документ за тоталитаризмот во Словачка

Convictions: Memories of a Life Shared with a Good Communist by Jo Langer – Literary Document for the Slovak Totalitarianism

Abstract: *STOJMENSKA-ELZESER, Sonja. Convictions: Memories of a Life Shared with a Good Communist by Jo Langer – Literary Document for the Slovak Totalitarianism.* This text introduces to the Macedonian cultural public the memoir-book *Convictions: Memories of a Life Shared with a Good Communist* by Jo Langer as a kind of document for the specific atmosphere of the totalitarian regime in 50-s and 60-s years of the twentieth century in Czechoslovakia. This book is touching story about the troubles and courage of a woman, who struggles the attacks on her personality from the totalitarian government, after her husband has become a victim in a false process. Female view on the specific mechanisms of Slovak regime, the question of exile and the positive attitude to freedom-loving, give a special suggestibility to the book, which functions as a reminder for possible deviations in the society, that shouldn't be repeated again.

Key words: *Jo Langer, totalitarianism, Slovak, exile, documentary prose*

Апстракт: *СТОЈМЕНСКА-ЕЛЗЕСЕР, Соња. Тогаш во Братислава: Мојот живот со Оскар Л. од Жо Лангер – книжевен документ за тоталитаризмот во Словачка.* Текстот ја претставува пред македонската културна јавност мемоарската книга на Жо Лангер *Тогаш во Братислава: Мојот живот со Оскар Л.* како своевиден документ за специфичната атмосфера на тоталитаристичкиот режим во педесеттите и шеесеттите години на дваесеттиот век во тогашна Чехословачка. Оваа книга е трогателна историја за тешкотните, но и за храброста на една жена, која се справува со ударите што врз нејзината личност ги нанесува тоталитарната власт, откако нејзиниот сопруг станува жртва на монтиран процес. Женската визура врз специфичните механизми на словачкиот режим, проблемот на егзилот и позитивниот став кон слободољубивоста ѝ даваат посебна сугестивност на книгата, која функционира како потсетник за можните девијации во општеството, кои не би требало никогаш повеќе да се повторат.

Клучни зборови: *Жо Лангер, тоталитаризам, Словачка, егзил, документарна проза*

Дваесеттиот век зад себе остави многу искуства, чие меморирање, промислување и разбирање е значаен предуслов за понатамошните чекори на човечката цивилизација. Меѓу нив се вбројува и искуството на тоталитаризмот во периодот по Втората светска војна во земјите од Источна Европа, меѓу кои спаѓаше и тогашаната Чехословачка. Длабоката лузна на тоталитаризмот, впишана во словачкото културно ткиво, е видлива и во литературата, но сепак за неа послободно и без задршка се говори дури по големата трансформација на Европа по 1989 година, по падот на Берлинскиот ѕид, и особено по осамостојувањето на Република Словачка во 1993 година. Еден специфичен документ за овој период е мемоарската книга на Жофија (Жо или Џо) Лангер(ова), која својата објава во матичната словачка култура ја доживува дури триесетина години после првата објава на англиски јазик. Историјатот на објавување

на оваа книга бележи дека првото нејзино публикување е на англиски јазик во Лондон (1979), *Convictions: Memories of a Life Shared with a Good Communist*. London: Andre Deutch), а само по три години се појавуваат изданијата на шведски јазик и на француски јазик (1981), *Fangen i sin overtyselse / Заробенник на сопственото убедување*. Stockholm: Askild & Kärnekull и *Une saison a Bratislava*. Paris: Seuil). Француското издание е во превод на познатата глумица Симон Сињоре¹, која била роднина на Жо Лангер и која се спомнува во самата книга, при описот на средбите на овие две жени, при кои Лангер барала помош од Сињоре, но оваа не превзела ништо за да ѝ помогне. Гестот на преведува-

¹ Симон Сињоре и Ив Монтан глумат во филмот *Признание*, во режија на Коста Гаврас, снимен во 1970 година според истоимениот роман на Артур Лондон, исто така посветен на процесот на Рудолф Слански.

ње на нејзината книга е, всушност, своевидно извинување за инертноста што Симон Сињоре ја покажала при нивните средби и искупување за пропуштената шанса да пружи реална помош. Во периодот 1985-86 се збиднува првото емитување на драматизација според текстот на Лангер на радиобрановите на Слободна Европа, така што словачката јавност прво се сретнува со нејзината приказна преку радио-емитување, за подоцна, во 2007 да се публикува за првпат и книгата на словачки јазик и за само три години да се реализира и нејзино второ издание (2007, 2010 *Vtedy v Bratislave: Mój život s Oskarom L.* Bratislava: Albert Marenčin Vydavateľstvo PT). Во годината во која се појавува, книгата се вбројува меѓу најчитаните книги во Словачка, а во 2015 е снимен и истоимен документарен филм во траење од 40 минути од Тереза Крижкова, со автентични снимки од семејството на Жо Лангер², а на театарската сцена во словачкиот град Мартин, во Словачкиот камерен театар, е поставена инсценација на истиот текст, драматизиран од страна на Петер Павлац, а во режисерско видување на Патрик Ланчарик (премиера на 21.11.2015).

Животната приказна на Жо Лангер ни ја доловува атмосферата на педесеттите и шеесеттите години во Словачка, во времето кога се случуваат низа монтирани процеси, преку кои комунистичкиот режим се обидува да ги отстрани непожелните профили на луѓе од своите редови. Еден таков процес е т.н. „Процес на Рудолф Слански“ во кој како жртва е инволвиран и сопругот на Жо, Оскар Лангер, дотогаш една од водечките фигури на владеачкиот апарат. Неговата основна вина била што бил Евреин, иако целата група освен за ционизам, била гонета и за своевидна инсталација на титоистички идеи во Словачка. Осуден е во 1951 година и во затвор минал десетина години. Неколку години по амнестирањето (1966 година) тој починал, но целиот живот не го отфрлил своето длабоко убедување дека во неговиот случај се направила некоја грешка и не ја изневерил својата длабока верба во комунистичката идеологија, и ниту за миг не ја изменил својата лојалност кон партијата. Оскар Лангер е класичен трагичен лик на комунистичката историја, симбол на политичкиот фанатизам, на идолопоклонство-

то кон фантастичната визија и непротивење кон најтешките удари што бичот на реалниот режим му ги нанесувал. Неговата најрадикална манифестација на отпор се неколку љубезно-филозофски, но и драстично-документарни писма што ги напишал од затвор, како и неговите два обиди за самоубиство во затворската ќелија, како најадекватен израз на неговиот духовен корсокак. Жо Лангер во својата исповед ја согледува апсурдната лојалност кон идеолошкиот концепт на нејзиниот сопруг:

„Таа година многумина тивко ги ослободија. Не беа повеќе невини од маж ми, но беа среќни што се вратија дома од затвор и молча. Тие не можеа да разберат зошто Оскар конечно не може да се помири дека не е исклучок. Велеа дека колку повеќе дига прашина, толку подолго ќе го држат таму. Не сфаќаше дека е само фигура во една голема валкана игра која не може самиот да ја прекине.

За мене неговиот став значеше дека му беше поважно да биде рехабилитиран од една банда злосторници, отколку да си дојде дома. Сакаше да биде прочистен, но во чии очи? Секој човек што размислуваше чесно знаеше дека тој е невин. Тоа го знаеа и оние што уште го обвинуваа. Штом очекува правда од тие луѓе значи дека уште негува кон нив некаков респект и дека партијата му значи нешто повеќе од сè друго што животот може да ми го пружи“.³

Ликот на Оскар Лангер е лик на „добриот комунист“, како што не без иронија го карактеризира самата авторка во насловот на англиското издание, односно на „заробеникот на сопственото убедување“, како што е истакнато во насловот во изданието на книгата на шведски јазик. Лангер е и парадигма зад која се препознаваат огромен број жртви на комунистичкиот тоталитаризам, кои во заслепената верба во праведност на идејата, не успеале да се спротивстават на хулиганската и беспризорна агресија на системот во името на таа идеја. Оскар Лангер речиси и да не е присутен во самата книга, освен преку неколкуте негови писма што ги испраќа до жена си, во кои главно ги објаснува методите на тортура што се вршела врз него. Симптоматично е што тој е прикажан како темперамент сосема

² Инсертите од овој филм се прикажани во текот на презентацијата на овој текст, со претходно одобрување од страна на авторката.

³ Сите извадоци се приложени во слободен превод на авторката на овој текст, а страниците се евидентирани според словачкото издание LANGEROVÁ, Žo. *Vtedy v Bratislave. Mój život s Oskarom L.* Bratislava, Albert Marenčin Vydavateľstvo PT 2007, s. 180.

спротивен на самата Жо. Тој е срамежлив, воздржан и одмерен, загрижен повеќе за целиот свет, отколку за сопствените деца. Спротивно на него, Жо е енергична, непомирлива, љубопитна и духовита, борбена и снаодлива. Оскар Лангер е „машката страна“ на приказната на справувањето со тоталитаризмот, додека онаа, доминантната и возбудливата во овој случај, е „женската страна“, женската приказна на Жо која во името на животот, сопствената иднина и иднината на своето семејство води истрајна и мачна борба, која минува низ фазите на депресија, екскомуникација и политички егзил.

Која е, всушност, Жо Лангер? Во мемоарската книга го следиме нејзиниот живот уште од детските години, минати во родната Будимпешта (Унгарија), во закрилата на едно имотно интелектуално еврејско семејство. Мошне млада се заљубува во својот иден сопруг, словачки интелектуалец, и со него ги споделува симпатиите кон левичарските идеи и кон визиите за праведен и хуман свет. Како лево-ориентирани Евреи, семејството Лангер (сопругниците и нивната прва ќерка Зуска) во периодот 1938 – 1946 пребегнуваат пред нацистичката наезда во Чикаго, во САД. По завршувањето на Втората светска војна, на повик на челните луѓе во Чехословачка, кои подоцна и ќе го осудат самиот Лангер, семејството се враќа да живее во Братислава, каде што се раѓа и нивната втора ќерка Тања, а Оскар стапува на служба на високи позиции во новооформената комунистичка власт. Но, во почетокот на педесеттите години започнува траурниот период за Жо, периодот во кој нејзиниот сопруг е затвореник во најозлогласените затвори на Чехословачка и изложен на перфидни манипулативни методи, а таа со двете ќерки е доведена на работ на егзистенцијата, екскомуницирана и понижена, преселена во тешки животни услови во провинција и поставена на служба која се базира главно врз физичка работа. Она што е најтешкото во тој живот на „обележани“ е судбината на нејзините деца – за талентираната Зуска е забрането да помислува да студира, така што таа со големи потешкотии се обидува да изгради кариера како поп-пеачка. Преживувањето на Жо е овозможено со разни компромиси, како што е преведувањето „под рака“, без адекватна финансиска награда и без спомнување на нејзиното име. Сепак, нејзиниот мајчински инстинкт, силната волја за живот и потрагата по вкусот на слободата никогаш не ја напуш-

таат. Само пет дена по влегувањето на руските тенкови во Прага, во август 1968 година, Жо со помалата ќерка емигрира во Шведска, каде што во тоа време семејството на нејзината постара ќерка се наоѓа на музичка турнеја. Жо живее уште дваесетина години со своето семејство во егзил, во новиот дом во Упсала, каде што е и погребана по нејзината смрт, во 1990 година.

Приказната на Жо Лангер е „приказна која луѓето во Словачка треба да ја знаат. И тоа не само како документ за минатото, туку и како сугестивна историја на една жена, која морала да положи многу тешки животни испити, поврзани со политичките процеси во педесеттите години“ – истакнал режисерот Ланчарич при премиерата на драматизацијата во Мартин⁴. Тоа е приказна која ги меморира облиците на тоталитарното дејствување и ги разобличува манипулативните и демагошки механизми кои им служеле на моќниците при нивното спроведување на агресијата. Во неа се среќаваат карактеристичните постапки на словачкиот тоталитаризам. На пример, жените од семејството Лангер се жртви на една постапка која во Словачка била позната под името „Акција Б“, која всушност значи својствена екскомуникација и егзил во сопствената земја, преселба во провинција, во супстандардни, но во секој случај строго набљудувани и контролирани услови. Лангер ја објаснува оваа појава на следниот начин:

„Никој никогаш не разбра зошто се нарекуваше Акција Б, а никој и не прашуваше, затоа што човек со самото нејзино спомнување можеше да си предизвика непријатности. Акција Б подразбираше преселување на семејствата од нивните станови и депортирање на 'непожелните елементи' без никакво предупредување некаде во провинција, каде што луѓето мораа да живеат во една соба која полицијата ја имаше преземено од сопствениците“.⁵

Оставена сама на себе, со ретка помош, која доаѓала само од најхрабрите, Жо Лангер успеала и во тешки услови да ги израсне и воспита своите две ќерки, да им пренесе дух на креативност, љубов и песна, и да го одржи чувството на заедништво во разлабавеното и унесреќено семејство. Нејзин голем проблем

⁴ Available at: <http://spravy.pozri.sk/clanok/Inscenacia-Vtedy-v-Bratislave-prenasa-na-javisko-roman-Zo-Langerovej/376333>).

⁵ LANGEROVÁ, Žo. *Vtedy v Bratislave. Mój život s Oskarom*. L. s. 81.

бил како да ѝ ја објасни на сопствената ќерка апсурдноста на ситуацијата во која нејзините сопствени идоли стануваат причина за тешкотиите на нејзиното семејство. Ќерката Зузка и самата вдахновена од идеите на руската комунистичка партија, како адолесцентка негувала посебен однос кон Јосиф Висарионович Сталин, па сакала лично да му телефонира за да му го честита роденденот и да му ја покаже својата „искрена“ љубов. Останува отворено прашањето колку може да биде искрена и автентична таквата љубов, а колку е таа наложена и систематски вештачки креирана, особено кај младата популација. Случајот со Зузка потврдува колку моќна е тоталитарната пропаганда, на пример во следниот извадок:

„Што да ѝ кажам на Зузка? По кој пат и да тргнам, мора да се сруши некој од столбовите врз кои се темелеше нејзиниот дотогашен живот – или татко ѝ, или партијата. Земјќи ја во обсервација нејзината тогашна ситуација, можеби најдобро ќе беше да ѝ кажам дека татко ѝ си го добил тоа што го заслужува. Некои жени направија така во истата ситуација, дури една од нив тоа го стори толку успешно што нејзиниот син напиша отворено писмо во кое бараше смртна казна за својот татко, нарекувајќи го свој најголем непријател“.⁶

Гротескно прозвучува фактот дека психологијата на страв и покорност пред тоталитаризмот се развивала до таков степен, што и децата се воспитувале во дух на омраза кон сопствените родители, посакувајќи ја и препорачувајќи ја нивната смрт. Режимот перфидно навлегувал во семејствата и ги раздробувал неусетно вродувајќи во нив нетолерантност и омраза. Дури и во домот на Лангерови, по толку очекуваното враќање на таткото од затвор, вистинската семејна атмосфера никогаш не се повторила со оној интензитет што го имала пред да се случи затворот. Односот на двете ќерки со нивниот татко дури и по неговото враќање е неприроден и дистанциран, затоа што иако во текот на сите години тие го посетувале и му пишувале, сепак неговата личност како да не била дел од нивното растење. За нив тој е виртуелен татко со кој не успеваат да ја воспостават природната комуникација.

Општо познато е дека основниот механизам на тоталитарните режими е контролата, следењето и прибирањето секакви податоци

за граѓаните. Во многу наврати Лангер во својата книга ја варира оваа тема, понекогаш со доза на иронија, а понекогаш со навестување на трагизмот што се надоврзува на неа.

„Твоето досие може да содржи и такви сомнителни информации, како што е на пример фактот дека по завршувањето на еднонеделната политичка школа што ја организира твоето претпријатие во некое рекреативно место, си седела сама во некој агол со книга во рака, наместо да им се придружиш на останатите при пеењето револуционерни песни. Таму најверојатно се наоѓаат информации за тоа дека си раскажувала вицови и дека си се смеела на нив. Се веруваше дека досијата содржат и извадоци од писмата што си ги разменуваа со пријателите или роднините од Запад, имиња и стручни описи на луѓето што ти доаѓале дома (кои секако ги пријавил домарот), податоци за твоите навикви во приватниот живот, за твојот музички вкус, за облекувањето, книгите и, се разбира, за тоа дали некој те има забележано во црква“.⁷

Сите механизми на тоталитарниот режим биле дизајнирани да создадат еден посебен психолошки склоп кај народот: страв, покорност, затвореност, завист, воздржаност. Најексплицитно оваа мисла се пројавува на самиот почеток од книгата на Жо Лангер, во воведот кој го пишува при празнувањето на првиот Божиќ во земјата на својот егзил, во Шведска. Шетајќи со своето семејство по улиците на шведското градче, таа ги забележува големите прозорци, со ништо непокриени, низ кои се гледаат богатите трпези и среќните лица на членовите на семејствата седнати околу нив. Таа веднаш ги споредува со условите во сопствената земја во таа 1968 година, каде што низ така отворен прозорец соседот секако ќе разгледа и ќе пресмета по колку квадратни метри има во куќата за секој член од семејството и ако тоа го надминува пропишаното, веднаш ќе пријави на надлежните; или, ако на масата има убаво јадење, веднаш би му било јасно дека е стекнато по коруптивен пат... Во шведските семејства слободно се зборува пред децата на сите теми, што не е случај и со тогашна Словачка, а пак доколку ненадејно би им тропнала на вратата, тие не би се вознемириле, и не би им се затресле колената, туку би ја примиле со насмевка во нивниот дом. Со стивната, но многу сугестив-

⁶ LANGEROVÀ, Žo. *Vtedy v Bratislave. Mój život s Oskarom* L. s. 63.

⁷ LANGEROVÀ, Žo. *Vtedy v Bratislave. Mój život s Oskarom* L. s. 28.

на горчина Жо Лангер пишува за посебната психологија на својот народ, предизвикана и развиена под пресијата на тоталитаризмот. Интересен аспект во таа смисла е и нејзиното лудично забележување за третманот на хуморот во тоталитарниот режим, кое гласи:

„Апсолутното отсуство на хумор, според мое мислење, претставува основна грешка на социјалистичката мисла и практика (...) Затоа што хуморот е толку интимно поврзан со човечката толеранција, така што ако едното го нема, тогаш умира и другото (...) Отпорот кон хуморот и стравот од него се постојани карактеристики на тоталитарните системи и директно зависат од нивната очигледна нечовечност и злосторништво“.⁸

Мемоарската книга на Жо Лангер на едноставен и природен начин ги претставува длабоките и драматични влијанија што режимот во повоена Чехословачка ги имал врз нејзините жители, врз нивните судбини, врз нивниот поглед на свет, па дури и врз нивниот колективен дух. Било неопходно да изминат неколку десетици години за да може читателската публика во Словачка да ја апсолвира и оваа, како и многу други книги од тој период, со студена глава и да ја вреди во низата чувари на колективната меморија. Исполнета со многу фотографии, книгата на Жо Лангер е богат документ за тоталитаризмот во Словачка во педесеттите и шеесеттите години, но и една возбудиливо раскажана книжевна приказна која ги става под лупа брачните односи на еден пар, различните темпераменти и карактерни профили на двајцата сопружници, како и пресудното влијание на општествениот контекст врз нивната интима.

Вечно актуелната тема на егзилот во книгата на Лангер е прикажана низ една женска визура, која иако носи силна емотивна напнатост, сепак не кокетира со сентименталност, туку, честопати смирениот реалистичен тон го збогатува со една хуморна оптимистичка нотка, достојна за храброста и личното достоинство на авторката. И оваа книга, како и многу други, докажува дека највознемирувачките, најсугестивните и назначајните приказни произлегуваат од самиот живот. Но, и му возвраќаат на животот со стекнатата животна мудрост. Ако се обидеме да ја посочиме животната мудрост што произлегува од книгата на Жо Лангер, наједноставно ќе биде

да цитираме една реченица отргната од нејзиното ткиво: „Нешто што е морално грешно, не може да биде политички исправно!“⁹ Уметничкото кредо на Лангер може да се сумира ако се рече дека над сите режими, над сите политики и други минливи процеси, секогаш е неопходно да се негуваат етичноста и хуманоста. Специфичната тежина на нејзината книга е во потсетувањето на механизмите на тоталитаризмот во Словачка, со цел читателите подобро да го разберат минатото, но и да бидат подготвени во иднина да го препознаваат и да му се спротивставуваат на секое тоталитаристичко дејствување.

SUMMARY: *Convictions: Memories of a Life Shared with a Good Communist by Jo Langer – Literary Document for the Slovak Totalitarianism.* This paper analyzes the documentary book written by Jo Langer, in which we find facts about the totalitarian regime in Czechoslovakia during the two decades after the World War II. The paper starts with the history of its publishing in different languages and countries and its adaptations on radio, documentary film and theatre. Then, it briefly exposes the biography of Jo Langer and emphasizes the main characteristics of the totalitarianism, such as: control, excommunication, the lack of humor, the paradoxical oppositions in the families, fear etc. These discussions are illustrated with quotations from the Slovak edition of the book. Two characters of the story, Oscar and Jo, husband and wife, are observed as two different approaches to the ideology and, in fact, male and female ways of coping with the regime. The Jo Langer's documentary in this paper is treated as a strong reminder of past times, but also as a great help for recognizing the mechanisms of totalitarianism and preventing from them in present, and not allowing them to repeat ever again in future.

prof. Sonja Stojmenska-Elzeser, PhD.
Institute of Macedonian Literature
University „Ss. Cyril and Methodius“
Gr. Plichev 5, p.o.b. 455
1000 Skopje, Republic of Macedonia
elzeser@gmail.com

⁸ LANGEROVÀ, Žo. *Vtedy v Bratislave. Mój život s Oskarom* L. s. 25.

⁹ LANGEROVÀ, Žo. *Vtedy v Bratislave. Mój život s Oskarom* L. s. 160.